

УДК 338.48-6(477.87):615.8

DOI:10.24144/2078-1431.2021.1(26).208-215

*Яна Чіжмодій,
співробітник НН інституту
євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИЙ ТУРИЗМ НА ЗАКАРПАТТІ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ

Туризм сьогодні є найбільш перспективним сектором світової економічної галузі, одним з основних джерел зайнятості населення. У цій сфері виокремлюється лікувально-оздоровчий туризм, значення якого зростає з кожним роком.

На території Закарпаття знаходиться величезна кількість джерел мінеральних і термальних вод, які є передумовою функціонування курортних закладів, що спеціалізуються на оздоровленні.

У статті здійснено аналіз сучасного стану та історичного розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Наведено інформацію стосовно рекреаційного потенціалу та природного забезпечення регіону. На основі статистичних даних зроблено висновок щодо тенденції розвитку цього виду туризму та санаторно-курортних комплексів, які функціонують у Закарпатській області.

***Ключові слова:** лікувально-оздоровчий туризм, мінеральні води, санаторно-курортні заклади.*

Today, tourism is the most promising sector of the world economy, one of the main sources of employment. In this area there is a health tourism, the importance of which is growing every year.

On the territory of Transcarpathia there is a huge number of sources of mineral and thermal waters, which are a prerequisite for the operation of resorts specializing in health.

The article analyzes the current state and historical development of health tourism. Information on the recreational potential and natural security of the region is provided. Based on statistical data, a conclusion is made about the trends in the development of this type of tourism and the number of sanatoriums and resorts that operate in the Transcarpathian region.

***Key words:** medical and health tourism, mineral waters, sanatoriums.*

Актуальність дослідження. Сьогодні лікувально-оздоровчий туризм займає одне з провідних місць у туристичній галузі. Розвиток інфраструктури, збільшення прибутків мешканців економічно розвинених країн, швидкий рівень життя та бажання відновити свої фізичні та психологічні сили змушує людей шукати оздоровлення та рекреацію у санаторно-курортних закладах, що стимулює розвиток та ріст популярності цього виду туризму.

Закарпаття є одним з наймальовничіших куточків України. Завдяки вигідному географічному розташуванню, наявності великої кількості родовищ мінеральної води, сприятливому клімату і загалом унікальному рекреаційному потенціалу, досліджувана область має перспективи поступового розвитку санаторно-оздоровчого туризму [2].

Стан вивчення досліджуваної проблеми. Великий вклад у дослідження лікувально-оздоровчого туризму зробили відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, такі, як: М.Й. Рутинський, В.Л. Петранівський, Н.Ф. Габчак, М.Й. Ковач, О.О.Бейдик, М. Гучик, Я. Мітрікова. У своїх працях вони дають визначення основним поняттям, розглядають умови, які є необхідними для розвитку цього виду відпочинку та характеризують послуги, які надаються в лікувально-оздоровчих комплексах. Незважаючи на це, для того, щоб визначити стан розвитку туризму в Закарпатській області і запропонувати напрями його вдосконалення, потрібно аналізувати сучасну ситуацію, розуміти тенденцію розвитку світових процесів у досліджуваній сфері.

Мета дослідження – проаналізувати динаміку розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Закарпатській області та охарактеризувати основні послуги, які надаються у курортах відповідної спеціалізації.

Виклад основного матеріалу. Загального визначення поняття лікувально-оздоровчого туризму немає. В іноземних джерелах зустрічаються такі терміни, як «wellness tourism», «medical tourism», «spa tourism». Джерела української літератури в свою чергу пропонують такі визначення, як «лікувальний туризм», «спа-туризм», «оздоровчий туризм», «велнес туризм», «медичний туризм» та інші [1]. З-поміж великої кількості дефініцій цього поняття можна зробити висновок, що лікувально-оздоровчий туризм – це подорож до курортних місцевостей з метою поліпшення стану здоров'я людини, відпочинку та реабілітації. Важливою умовою існування цього виду відпочинку є наявність природних ресурсів: мінеральних вод, лікувальних грязей і кліматичних умов, які використовують у процесі лікування різноманітних захворювань.

У сфері медичного туризму виокремлюється лікувальний та профілактичний. Лікування в санаторно-курортних закладах передбачає власне лікування, реабілітацію після захворювань та терапію, а профілактика – підтримку стану організму і збереження балансу між фізичним і психологічним здоров'ям людини [1].

Історія світового становлення оздоровчого туризму сягає сивої давнини. Початковий етап розвитку охоплює період з античних часів. Рим був осередком, де вперше було реалізовано подорожі з метою оздоровлення ще у I–II ст. н.е. Подорожі з лікувальними цілями були також відомі в стародавній Греції, де цілющі джерела та місця зі сприятливим кліматом використовувалися для зміцнення здоров'я. Відомий в історії перший курорт Асклепія у Давній Греції, розташований поблизу порту Епідаурос, був створений на природних джерелах мінеральних вод [3].

Щодо історії розвитку лікувально-оздоровчого туризму України та Закарпаття зокрема, то перші давньоукраїнські літописи згадують про попу-

лярність серед жителів Київської Русі лікування на базі природних оздоровчих ресурсів у XII-XIII ст. Українські археологи зазначають, що цілющу воду із давніх купалень карпатської провінції Дакії постачали для знаті римських міст, що свідчить про наявність у Закарпатській області давніх купалень та джерел лікувальних вод [4]. Вперше про джерело мінеральної води, яке знаходилося у Сваляві, згадується у 1463 році. Є свідчення, що свалявську воду експортували до дворів болгарських царів, імператорів Візантії, у Відень та Париж. Цілющі властивості води підтверджує й той факт, що у 1842 році в Будапешті вона отримала високе визнання у зв'язку зі смаковими властивостями, а згодом – золотий диплом на виставці вод Європи у Парижі [5].

Джерела мінеральної води було також розвідано на території Великоберезнянського та Перечинського районів, адже там ще 1600 року поблизу села Лумшори було створено лікувальний заклад - «Курорт Лумшор», де для оздоровлення використовувалися розвідані джерела цілющих вод. Приблизно в той же час (1631 рік) зафіксовано відомості про наявність мінеральних джерел в м.Ужгород.

У 19 ст. поблизу джерел лікувальної води почали відкривати перші курорти та водолікарні. Так, у 1800 році збудовано Сваляво-Неліпінський курорт з дерев'яною водолікарнею і кількома приміщеннями для мешкань. У долині річки Синявки у 1873 році був побудований пансіонат з водооздоровницею «Купальний дім». Також на початку 19 ст. в м. Ужгороді на базі вуглекислого залізного джерела функціонувала купальня «Квасна вода». Наприкінці цього ж століття з метою лікування почали відвідувати курорт «Шаян». Ще з 1873 року у смт Вишково на базі двох мінеральних джерел функціонувала водолікарня «Замкова купіль» [8].

За даними Н.Ф. Габчак, інфраструктура медичного туризму зазнала значного розвитку за часів перебування Закарпаття у складі Чехословаччини. У цей період було сформовано центри оздоровлення на Свалявщині, Мукачівщині, Ужгородщині та Берегівщині. Проте через відсталість західної частини України, нерозвиненість транспортної доступності та в першу чергу у зв'язку з низьким рівнем інфраструктури порівняно з курортними Словаччини, Чехії та Угорщини, лікувальні властивості мінеральних джерел не були використані сповна [6].

На сучасному етапі в області налічується 62 основні родовища мінеральних вод, 400 виходів мінеральних вод різних за хімічним складом, що представлені 7 бальнеологічними групами та 30 типами із широким діапазоном лікувальних можливостей. В області наявні майже всі аналоги найвідоміших у світі мінеральних вод: гідро-карбонатні натрієві, гідро-карбонатні сульфідні, кальцієво-магнієві, сульфідні, миш'якові, кремнієві [5].

Більшість джерел є унікальними, вони відповідають водам типу Єсентуки, Боржомі та Арзни і не поступаються відомим водам Чехії, Польщі, Франції. Цінність мінеральних вод полягає в тому, що завдяки своїм властивостям вони можуть лікувати захворювання органів дихання та травлення, опорно-рухового апарату, нервової та серцево-судинної систем. Найвідомішими джерелами вод є Полянське, Голубинське, Соймівське, Шаянське та ін. [5].

В області виділено 10 лікувально-оздоровчих рекреаційних зон, зокрема Ужгородська рекреаційна зона (курорт «Деренівка»), Мукачівська (курорти «Карпати» і «Синяк»), Великоберезнянсько-Перечинська (оздоровчо–лікувальний комплекс «Карпати»), Міжгірсько-Воловецька (бальнеологічний курорт «Сойми», санаторій «Верховина»), Свалявська (курорт «Поляна», «Сонячне Закарпаття»), Іршавська (санаторій «Боржава»), Березівська (лікувально-оздоровчий заклад «Косино»), Хустсько-Виноградівська (водолікарня «Замкова купіль», санаторій «Шаян»), Тячівська (санаторій «Мінерал»), Рахівська (бальнеологічний курорт «Кваси») [7].

Санаторії, профілакторії та інші бази відпочинку переважно знаходяться в курортній місцевості, в умовах чистого повітря. В цих оздоровчих закладах можливе лікування різноманітних захворювань: серцево-судинної та нервової систем, обміну речовин, шлунково-кишкового тракту, опорно-рухового апарату, верхніх та нижніх дихальних шляхів та ін.

До основних методів лікування та оздоровлення, які пропонуються в санаторно-курортних закладах, належать процедури питного лікування, кліматолікування, психотерапії, лікування методом спелеотерапії (з використання мікроклімату соляних шахт) та інші, які здійснюються спеціально підготовленим персоналом. Отже, основна специфіка послуг комплексів відповідної спеціалізації полягає у лікувальній, реабілітаційній та профілактичній спрямованості з урахуванням таких послуг, як розміщення, харчування, дозвілля, що створюють продукт медичного туризму.

Таблиця 1. Динаміка туристичних потоків Закарпаття (осіб) [7]

	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	Із загальної кількості туристів			Кількість екскурсантів
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи	
2007	72970	8985	11456	52529	44098
2008	76965	10735	12710	53520	54640
2009	56320	7761	9305	39254	28394
2010	52080	8425	11423	32232	22053
2011	21773	722	10806	10245	10417
2012	20180	733	11792	7655	4890
2013	19892	515	12963	6414	1776
2014	11625	6	9815	1804	3661
2015	10656	13	7594	3049	2586
2016	11601	68	7939	3594	898
2017	14652	102	10534	4016	6248
2018	25348	183	18907	6258	616
2019	28044	114	19962	7968	2143

Аналізуючи дані, які наведено в таблиці, можна дійти висновку, що кількість туристів, які обслуговуються турагентами та туроператорами на Закарпатті, поступово зменшується. Особливо це стосується відвідувачів з-за кордону. Наприклад, у 2009 році в'їзні туристи становили 7761 ос., а у 2019 році – лише 114 ос. Якщо брати до уваги нещодавні показники, то протягом 2019 року 28,0 тис. осіб офіційно скористалися послугами туристичних організацій, з них 19,9 тис. осіб – громадяни України, які виїжджали за кордон, 8,0 тис. осіб – внутрішні туристи та 0,1 тис. осіб – іноземні громадяни. Порівняно з 2018 роком кількість українців, які виїжджали за кордон, збільшилася на 5,6%, проте, кількість іноземних відвідувачів зменшилася аж на 37,4% [7]. Такі скорочення візитів з метою відпочинку з боку закордонних мандрівників можна пов'язати з тим, що рівень інфраструктури, надання послуг, якість управління та ціни не відповідають європейським стандартам та є неконкурентоспроможними на міжнародному туристичному ринку.

У тому числі значно скорочується кількість туристів, які здійснюють подорожі до курортних місць з метою лікування та оздоровлення. За останні десять років цей показник скоротився аж на 88,8%. Як свідчать дані статистичного щорічника Закарпаття, кількість офіційно зареєстрованих туристів, які були учасниками медичного туризму, становила 1003 рекреанти, у 2019 році - всього 112 осіб. Такі показники свідчать про негативні тенденції розвитку цього виду відпочинку, який вимагає докорінних змін [7]. На думку Н.Ф. Габчак, такі скорочення пов'язані з неплатоспроможністю населення оплатити собі лікування в оздоровчих закладах; низьким рівнем обслуговування та високими цінами; відсутністю ефективної державної політики сфери соціальної підтримки суспільства в напрямі економічного та податкового сприяння діяльності закладів цього сектору [6].

Таблиця 2. Санаторно-курортні та оздоровчі заклади Закарпаття [9].

	Санаторії та пансіонати з лікування		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.
2007	22	4,1	6	0,2	1	0,1	37	2,0
2008	20	4,0	7	0,3	1	0,1	30	1,6
2009	20	3,9	7	0,4	1	0,1	28	1,5
2010	19	3,9	7	0,4	1	0,1	29	1,8
2011	20	4,2	7	0,4	1	0,1	27	1,6
2012	22	4,6	4	0,3	5	0,1	26	1,7
2013	22	5,1	4	0,3	4	0,3	26	1,6

2014	22	5,3	4	0,3	5	0,3	27	1,9
2015	21	5,3	2	0,2	4	0,2	28	1,0
2016	19	4,0	–	–	4	0,2	22	1,0
2017	19	3,9	–	–	4	0,2	19	1,0

Отже, як видно з табл. 2, кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів з 2007 до 2017 років істотно скоротилася - із 66 (2007р.) до 42 (2017р.). Це також свідчить про те, що ресурси та можливості реалізації лікувально-оздоровчої діяльності використовуються нераціонально.

Для того, щоб змінити динаміку розвитку медичного туризму на Закарпатті в кращу сторону та посилити інтерес відвідувачів до курортних комплексів з метою лікування та оздоровлення, слід вжити низку невідкладних заходів, а саме:

1) Модернізувати інфраструктуру, залучаючи інвестиції в реконструкцію матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів; будівництво та ремонт транспортних шляхів.

2) Постійно підвищувати рівень обслуговування з боку персоналу. Важлива увага відводиться управлінню, злагодженій праці кожного працівника на всіх етапах процесу створення комплексного туристичного продукту.

3) Посилити підтримку з боку держави, що передбачає інвестування в державні санаторії відповідної спеціалізації, можливість здійснювати лікування залежно від попиту на потрібні процедури за рахунок державного фінансування. А також підвищення рівня життя населення, що забезпечить зростання їхньої купівельної спроможності.

4) Залучати маркетингову стратегію. Маємо на увазі створення продукту медичного туризму відповідно до попиту, який існує на туристичному ринку, його вдосконалення через створення додаткових послуг, поєднання різних видів рекреації в санаторно-курортних закладах (піші прогулянки в гірських місцевостях, анімаційні програми для дітей, велотуризм). Слід популяризувати курортні заклади, поширювати інформацію про різновид процедур, які надаються в санаторіях потенційним клієнтам, а також опис цілющих властивостей мінеральних вод, кліматичних ресурсів, які здійснюють позитивний вплив на здоров'я людини. В інформаційному середовищі усе це можна робити за допомогою реклами у соціальних мережах, якими активно користуються люди різних вікових груп.

Висновок. Отже, підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що сучасний стан лікувально-оздоровчого туризму характеризується різким зниженням попиту з боку відвідувачів. Хоча історичні дані свідчать про те, що ще у 14-19 ст. цілющі властивості вод на території Закарпаття були добре відомі як найближчим сусідам – у Словаччині, Угор-

щині, Чехії, так і далеко за їх межами. Це засвідчують нагороди та дипломи на виставках вод Європи.

Завдяки природним умовам та наявності потужної бази різноманітних ресурсів, санаторно-курортні заклади Закарпаття можуть ефективно функціонувати та задовольняти потреби як внутрішніх туристів, так і відвідувачів з-за кордону. Варто зауважити, що для цього слід модернізувати існуючу матеріально-технічну базу, залучати високопрофесійних працівників до процесу обслуговування та підвищувати рівень життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рутинський М., Петранівський М. Лікувально-оздоровчий туризм: актуальні цілі та сучасні підходи до організації // Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини. 2012. Вип.29. Ч.1. С.179-189.
2. Чижмодій Я. Туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття: стан та шляхи розвитку // Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.В.Артёмов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. Вип. 2(22). С.148-159.
3. Устименко Л. М. Історико-суспільні аспекти становлення та розвитку лікувально-оздоровчого туризму. URL: [file:///C:/Users/38097/Downloads/Rkl_2014_30_19%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/38097/Downloads/Rkl_2014_30_19%20(1).pdf)
4. Рутинський М.І. Географія лікувально-оздоровчого туризму у Західному регіоні України на межі XIX-XX ст. // Матеріали VII Міжнародної конференції «Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід» (4-6 жовтня 2013 р.). Львів, 2013. С. 487-493.
5. Киртич Л., Гайсак М., Фекийшгазі Б., Ревтій І. Кращі мінеральні води Закарпаття: путівник. Ужгород: Ліра, 2002. С. 79.
6. Габчак Н.Ф. Історія становлення та сучасний стан лікувально-оздоровчого туризму Закарпатської області // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. 2015. №2.
7. Закарпаття – санаторії та туризм: статистичний збірник / Держ. ком. статистики України, Головне упр. статистики у Закарпатській обл. / Г. Д. Гриник (відп. за вип.). Ужгород, 2019. 96 с.
8. Санаторно-оздоровчий комплекс Закарпаття: статистичний інформаційно-рекламний збірник / Держ. ком. статистики України, Головне упр. статистики у Закарпатській обл. / І. В. Лыто (відп. за вип.). Ужгород, 1999. 69 с.
9. Державна служба статистики України // Головне управління статистики в Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>.

REFERENCES

1. Rutinsky, M., & Petranovsky, M. (2012). Likuval'no-ozdorovchyy turyzm: aktual'ni tsili ta suchasni pidkhody do orhanizatsiyi [Medical and health tourism: current goals and modern approaches to the organization]. *Visnyk of Lviv National University. International relations series - Bulletin of Lviv University. Series: International Relations*, 29 (1), 179-189 [in Ukrainian].
2. Chizhmodiy, Y. (2020). Turystychno-rekreatsiyyny potentsial Zakarpattya: stan ta shlyakhy rozvytku [Tourist and recreational potential of Transcarpathia: state and ways of development]. I.V. Artyomov (Ed.). *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats' - International Scientific Bulletin: a collection of scientific papers*, 2 (22), 32-45. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].

3. Ustimenko, L.M. *Istoryky – suspil'ni aspekty stanovlennya ta rozvytku likuval'no-ozdorovchoho turyzmu [Historians - social aspects of the formation and development of health tourism]*. Retrieved from file: /// C: / Users / 38097 / Downloads / Pkl_2014_30_19% 20 (1) .pdf [in Ukrainian].
4. Rutinsky, M.J. (2013). Geography of medical and health tourism in the Western region of Ukraine at the turn of the XIX-XX centuries [Geography of medical and health tourism in the Western region of Ukraine at the turn of the XIX-XX centuries]. *Materialy VII Mizhnarodnoyi konferentsiyi «Heohrafiya, ekonomika i turyzm: natsional'nyy ta mizhnarodnyy dosvid» - Proceedings of the VII International Conference «Geography, Economics and Tourism: National and International Experience»*. (pp. 487–493). Lviv. [in Ukrainian].
5. Kirtich, L., Gaisak, M., Fekiyshgazi, B., & Revtyi, I. (2002). *Krashchi mineral'ni vody Zakarpattya: putivnyk [The best mineral waters of Transcarpathia: a guide]*. Uzhhorod Lira [in Ukrainian].
6. Gabchak, N.F. (2015). *Istoriya stanovlennya ta suchasnyy stan likuval'no-ozdorovchoho turyzmu Zakarpat-s'koyi oblasti [History of formation and current state of medical and health tourism of the Transcarpathian region]*. *Rekreatsiyina heohrafiya i turyzm. Naukovi zapysky - Recreational geography and tourism. Scientific notes, №2*. [in Ukrainian].
7. Derzh. kom. statystyky Ukrayiny, Holovne upr. ctatystyky u Zakarpatskiy obl. (2019). *Zakarpattya – sanatoriyi ta turyzm: statystychnyy zbirnyk [Transcarpathia - sanatoriums and tourism: a statistical collection]*. Uzhhorod [in Ukrainian].
8. Derzh. kom. statystyky Ukrayiny, Holovne upr. ctatystyky u Zakarpatskiy obl. (1999). *Sanatorno-ozdorovchyy kompleks Zakarpattya: statystychnyy informatsiyno-reklamnyy zbirnyk [Sanatorium and health complex of Transcarpathia: statistical information and advertising collection]*. Uzhhorod [in Ukrainian].
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. *Holovne upravlinnya statystyky v Zakarpats'kiy oblasti - Main Department of Statistics in Zakarpattia Region*. Retrieved from <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].